

mladen pavičić | povodom plotinova sistema

Može se pročitati o Plotinu da materija nastaje preko logosa.

Može se pročitati u Plotinu da materiju stvara Jedno i da je vječna, a i da je nužan preduvjet za postojanje logosa. Također tvrdnja da je dušu stvorio logos, dok Plotin kaže da logos nema aktivnu moć i da ga duša, koju je stvorio nus, koristi. Zatim postoje međusobno kontradiktorne rasprave o Plotinu: Armstrong¹ tvrdi da postoje četiri hipostaze, a Rist da postoje samo tri²; onda je opet po nekima Plotin »otac zapadnog misticizma«, i to uglavnom po zastupnicima philosophiae perennis koja transcendira religije i kulture³, po nekima nije mistik uopće (Katz⁴), a po Ingeu⁵ Jedno nije uopće dio Plotinove filozofije već umjetan utjecaj istočnog porijekla; Dodds⁶ Plotinu kao nepobitnom filozofu dozvoljava tri mistične metode prilaska Jednom.

Očigledno je Plotin živio u jednom vrlo živahnom periodu koji se može tumačiti na najrazličitije načine. (»A šta je sa samim djelom?« — pita dobronamjerni čitalac. Samo djelo je ono što je ovdje jedino važno, ali kako većina stilski njeguje otpor prema prelascima na same stvari uvažavanje tradicije nalaže obazrivost.)

Plotin je umro 270. g. [Klaudije (II) Gotski], u 66. godini života. Prema Porfiriju školovao se u Aleksandriji u koju je došao 232. g. Iz nje je, isključujući jedan kraći izlet na Istok u ekspediciji imperatora Gordiana III protiv Perzijanaca, prešao 244. g. u Rim. Podaci su oskudni što iz Porfirijevog uvjerenja o njihovoj neprikladnosti s obzirom na učiteljevo

¹ A. H. Armstrong: »The Architecture of the Intelligible Universe in the Philosophy of Plotinus«, Cambridge, 1940, p. 102, 4, 5.

² J. M. Rist: »Plotinus: The Road to Reality«, Cambridge, 1967, p. 84—99.

³ B. Marić: Bibliografija br. 799—888 u Cileentovom Plotinu (v. 9a).

⁴ J. Katz: »Plotinus — Search for the Good«, New York, 1950.

⁵ V. R. Inge: »Christian Mysticism«, London, 1899, p. 98.

⁶ Proclus: »The Element of Theology« (Translation, Introduction and Commentary by E. R. Dodds), Oxford, 1963, p. 312.

učenje, što iz političkih razloga⁶. Naime, Plotin je imao porodične političke veze širom Rimskog carstva od kojih su najvažnije bile one u rimskom senatu (ne naročito harmoničnom s carem). Teško je prihvati mišljenje da je Plotinova filozofija bila utjeha propale i onemoćale aristokracije. Rimsko je carstvo propadalo, vojska je slabila, barbari su upadali sa zapada, a Perzijanci sa istoka, ali je život u Rimu, sudeći po opisima, bio isti kao i stoljećima prije toga; kulturni je život kao i uvijek bio otvoren grčkoj kulturi i utjecajima sa istoka (»samoupravljujući je grad uglavnom bio umjetna struktura«⁷). To znači da je aristokracija bila jednako površna kao i prije tog vremena i jednako zabavljena političkim intrigama i mondanim životom kao i prije, što je već pitanje jedne sasvim druge rasprave. Jednom riječu ne-originalnost rimske misli je posljedica ustrojstva države ali neoplatonizam ili plotinizam teško da odražavaju njenu propast. Tim više što tvorevina u bitnom vezana za gradski život na sasvim poseban način odražava ustrojstvo države. Tako se Ždanov 30 godina nakon stubokom izmjenjenog ustrojstva države pita: »Kako je moguće da pisci pišu na malograđanski način (Zoščenko), da izdavači objavljaju malograđanska djela (Ahmatova) i da građani to kupuju?«⁸ Dakle, izgleda da nije od pomoći za razumijevanje Plotina navoditi tadašnje careve niti njihove ratove ili reforme. Isto tako ovoj raspravi ne pripada razmatranje Platona i novopitagorejaca ili činjenice da je Albinos stavio prviog boga iznad užitka, Numenios lučio prviog boga od Demijurga kao drugog i od svijeta kao trećeg božanstva, a Filon Aleksandrijski uzdigao boga iznad njegovih u logosu odraženih svijeta-stvaralačkih snaga⁹, već je to stvar čitaoca.

Ono što je potrebno istaknuti jeste to da je Plotin u Rimu djelovao: da je osnovao školu čiji su *učenici* bili senatori, dakle vladari, i da je njegovo učenje propagiralo (a to je, između ostalog, u pokušaju dokazano ovom raspravom) razumno djelovanje, umnost i potrebu dosljednosti pojedinca, a nužnost konzistentnosti općenite.

Prvi krug*

Plotin započinje svoje izlaganje (u kronološkom smislu: Eneade je gotovo nužno čitati u kronološkom poretku) truizmom da »materija sama za sebe ne bi mogla opstojati« (IV 7. 3¹⁰) bez nekog principa koji bi je povezivao [a koji prema

⁶ Rist, ibid., p. 5.

⁷ C. W. Previté-Orton: »The Shorter Cambridge Medieval History«, Cambridge, 1971, Chap. 1.

⁸ »Nova filozofija umjetnosti«, Matica hrvatska, Zagreb, 1972.

⁹ »Friedrich-Oberwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie«; Erster Teil: »Die Philosophie des Altertums«, Zwölfta Auflage herausgegeben von Dr. K. Prächter; Berlin, 1926, vorlegt bei E. S. Mittler & Sohn, S. 602.

* Krugovi su simulatori Plotinove implicitnosti izlaganja.

¹⁰ Traktati se citiraju prema Porfirijevom uređenju (rimski brojevi označuju odnosnu Eneadu), a u svakom izdanju Plotina postoji konkordanca za kronološki redoslijed. Savremena kritička izdanja originalnog teksta (Paul Henry i Hans-Rudolf Schwyzer) u Parizu (editio maior) i Oxfordu (editio minor) nisu još privredena kraju.

tome ne smije biti materijalan (IV 7. 6) jer je »raspadanje u njenoj prirodi« (IV 7. 4)]. Glavna postavka koja se utvrđuje nizom primjera i ukazivanja jeste da očigledno u tijelu postoji koordinatizacija (IV 7. 3) koja se štaviše proteže kroz vrijeme (IV 7. 5) što se nikako ne može objasniti materijalnim. Ustrojstvo svijeta očito ukazuje na neke zakonitosti: »I ne može se pretpostaviti da bi slučajno miješanje moglo dati takve rezultate: nužan je neki regulirajući princip, neki uzrok usmjerenja smjese (dva-zajedno): taj vođeni princip je

Duša

»duša« (IV 7. 2). Ovom tvrdnjom nije, međutim, ukazano na neko božanstvo ili fluid nego je samo donekle *definirana* duša ili, tačnije rečeno, uveden je dogovor da će se dušom nazivati jedan aspekt (jer će kasnije biti uvedeni i drugi — primjedba pisca) zakonitosti svijeta. Jer »duša nije nikad bila u prostoru« (V 2. 2), a »izbor (u smislu odlučivanja, budućnosti) u gornjem svijetu (inteligibilnom) jeste prosto alegoričan naziv tendencije i svojstva duše, tj. za karakter koji ona mora demonstrirati prilikom svakog djelovanja« (III 4. 5). Duša je *sveprisutna* (VI 4. 1), ona participira u materiji isto kao što materija participira u duši (VI 4. 16) i ne može se reći da duša ulazi u tijelo, da ga ispunjava, ili nešto tome slično (VI 4. 16). No »duša je istovremeno jedna i mnoga participirajući u prirodi 'koja je raspodijeljena među tijelima' (Timaeus 35a) ali u isto vrijeme pripadajući onom što 'ne trpi podjelu' (Timaeus ibid.)«. Tako je duša onaj aspekt sveopće (IV 9. 2)

Nus

zakonitosti (*Nus*) na koji mi možemo najprije nadoci (kojeg možemo najlakše spoznati), tj. manifestant i djelomično izlomljena slika te zakonitosti. »Mi ga možemo (*Nus*, zakonitost) shvatiti kao grad koji ima svoju dušu i život i uključuje, također, druge forme života; živući grad je savršeniji i dojmljiviji ali one niže forme usprkos tome uzimaju udjela u tom istom životu« (IV 8. 3). »Neminovan kozmički zakon je, tako, ukorjenjen u prirodne principe prema kojima je svaki pojedini entitet prisiljen vladati se onako kako treba i u redu zauzimajući mjesta i svojstva kojima pred-

Postoje slijedeći prijevodi Plotina od neke vrijednosti pri čemu se talijanski i njemački smatraju najboljim, a francuski najlošijim; u okviru francuskog i njemačkog prijevoda nalazi se i originalni grčki tekst:

»Plotins Schriften, überetzt von Richard Harder; Neubearbeitung mit griechischen Lesetext und Anmerkungen; revidirali W. Marg (Vita), R. Beutler and W. Theiller; Hamburg, 1956—67 (kronološki ureden);

Plotino: »Enneadi«, prima versione integra e commentario critico di Vincenzo Cilento; Bari, 1947—9;

Plotinus: »The Enneads«, translated by Stephen MacKenna; Fourth edition, revised by B. S. Page, Faber and Faber; London, 1969;

Plotin: »Ennéades«, texte établi et traduit par Emile Bréhier; Paris, 1924—38.

određeno teži« (IV 3. 13). Nus je, u stvari, indukcijom izveden iz »našeg razuma koji slično (nusu) simultano povezuje mnogo dijelova i pojedinosti znanja iako niti jedan od njih ne uranja u drugi nego svaki na poziv daje sasvim nezavidan doprinos, a svaka koncepcija dolazi iz unutrašnje cjeline i radi samostalno« (V 9. 6) i on po svojoj sveprožetosti inauguriра inteligibilni svijet (*ta noeta*). U ovoj tački Plotin izvodi obrat

Drugi krug

proglašavajući inteligibilan svijet za mjeru našeg svijeta odnosno opredijeljujući se za njega kao poziciju s koje treba sve promatrati (V 9. 1. 2). Osnova za takav postupak jeste dvojaka: S jedne strane je ono što čovjeka u bitnom karakterizira, upravo njegova misaona aktivnost pa inteligibilnom treba dati povlašten položaj, a s druge strane je, u prosvjetiteljskom smislu, društveno poželjno da se razvija takvo stanovište. Ovaj posljednji faktor našao je odraza unutar same teorije u formiranju moralnog

Jedno

Jednog koje je ujedno Dobro i iz kojeg sve proističe. »Svaka dobra stvar postaje takvom ujedinjenjem; ali to s čim ona ostvaruje jedinstvo nije stvar koja bi bila dio cjeline; zato Dobro nije dio cjeline. Budući da je dobro u svakoj dobroj stvari — differentia specifica po kojoj kombinacija postaje dobra — ono mora pridoći ne iz svijeta stvari: mora biti simplexno, samo dobro: i zbog toga — i mnogo više — mora biti izvor apsolutno dobro i izolirano. Tako nam se otkriva primarno postojeće Dobro« (V 5. 13). »Istovjetni su Jedno i Dobro« (V 5. 10). »Tako ako je jedinstvo zamjećeno u svakom subjektu i jedan čovjek govori više nego čovjek — time što je jednost različita od čovječnosti i zajednička svim stvarima — tada ta jednost mora biti nešto što prethodi čovjeku i svemu ostalom: samo se tako jedinstvo može primjeniti na svakog i na sve: ona mora zbog toga, također, prethoditi gibanju i prethoditi biću budući da bez ujedinjenja s njima ne bi mogla postojati niti jedna stvar: naravno, ovdje nije jedno postulirano kao transcendirajuće biće već kao jedno primjenljivo na svaku i sve ideje. Tako je također dekada prethodeća subjektu u kojem se afirmira jer sigurno stvar u kojoj je dekada opservirana nije apsolutna« (VI 6. 5). »Jedno tvori mnogostrukost svojom sveprožetošću« (III 9. 4). Preposljednji citat može izgledati kontradiktornim tezi o induktivnom izvođenju pojma Jednog ali to je samo posljedica implicitnog Plotinovog izvođenja i ova prividna kontradiktornost samo odražava jedan drugi problem koji će biti obrađen u slijedećem krugu. Jedno sa sta-

novišta inteligibilnog ne može biti definirano jer niti ne zna za njega, budući da se za njega može znati samo izvana. Odavde proizlaze sve nejasnosti u vezi s Jednim. Naime, Plotin istovremeno barata s dva jezika. Jedan je uobičajeni svakodnevni, a drugi je jezik Inteligibilnog. Jezik Inteligibilnog je najvažniji jezik (superlativom se želi naglasiti da može postojati više običnih jezika a samo jedan Inteligibilnog) i u njemu se nastoje definirati svi ključni pojmovi. On je superordiniran običnom jeziku. Ovu jezičnu podvojenost najbolje ilustrira glagol biti (*einai*) odnosno definicija Bića ili onog što postoji. Običnim se jezikom o svemu govori i u njemu naravno postoji sve o čemu se govori. Međutim, u inteligibilnom postoji samo inteligibilno. Sa stanovišta inteligibilnog ne samo da ništa materijalno i ovozemaljsko ne postoji ukoliko nema nikakve veze s njim samim već je i sasvim izvan njegovog dosega bilo šta o spomenutom (*izvan*) u smislu u kojem je trodimenzionalan prostor izvan mogućih domišljaja hipotetičkim dvodimenzionalnim ljudima koji bi živjeli unutar jedne ravne dvodimenzionalne plohe.

To je staro pitanje glagola biti (*einai*) u grčkoj filozofiji. Naime, »šta god dani mislilac (Plotin) prepoznaće kao sadržaj i činoce svjetskog ustrojstva (inteligibilno) to je za njega biće (*to on*)¹⁰. Ili jednostavnije rečeno za filozofa jeste ono što je za njega bitno. Međutim, budući da se iskazivanje filozofskog sistema moralo provoditi svakodnevnim jezikom uzrokovane su brojne pometnje i isto tako brojni pokušaji njihovih otklanjanja što se uspjelo održati do dana današnjeg u svoj svojoj živosti. Već je Platon istinite entitete, tj. one koje nisu u ovom svijetu morao iskazati kao zaista postojeće (*ta ontoi onta*)¹¹ da bi naglasio bitnost svijeta ideja. Također i *usia*, tj. druga nominalizacija glagola biti ima dvostruko značenje: 1. tzv. apstraktno značenje (ono što stvar jeste) Platonove forme ili Aristotelove esencije (*to ti esti, to ti en einai*); 2. tzv. konkretnе forme sa značenjem 'stvar koja jeste'¹², koje je ekvivalentno navedenom značenju bića (*to on*). No, u slučaju nematerijalnih entiteta, i šta je važno uočiti ne automatski nego historijski, po udomačenosti, ta se dva značenja poklapaju¹³. Preklapanja semantika bića i suštine, kojih je Plotin bio svjestan (III 7. 6), omogućila su mu da opredjeljenjem za intelektualno automatski (gramatički) obezvrijedi tjelesni i osjetilni svijet kao i sve što je slučajno i time svoj sistem društveno odredi; ovim (što će još biti dokazivano) i dosljednošću kojom je pokušao razriješiti proistekle neskladnosti svakako ne zaslužuje da bude nazvan mistikom, ali o tome će biti opširnije govoreno kasnije.

¹⁰ C. H. Kahn: »The Verb BE in Ancient Greek«, D. Reiden Comp. Holland—USA; 1973. p. 465.

¹¹ Ibid; p. 457.

¹² Ibid; p. 461.

¹³ Ibid; p. 462.

Treći krug

Plotin induktivnim putem dolazi do općenitih pojmove (duša, nus, Jedno) ali smatra da je time samo *našao* inherentne postojeće zakonitosti, a ne da ih je konstruirao ili da bi one principijelno tako mogle biti konstruirane historijskim putem. »Ne može biti razumno prepostaviti da je pojam Jednog izведен iz objekta budući da je ovaj fizički — čovjek, životinja, čak kamen; prezentacija reda je nešto sasvim različito od Jednog; kad bi takva prezentacija *davača* Jedno, razum nikada ne bi mogao domisliti jedno (takve apstraktne ideje kao što je) ne-čovjek« (VI 6. 12). Tako je Plotin, uočivši u svim pojavama i u ljudskom ponašanju pravilnosti i shvativši ih samo kao manifestante jedne sve-opće zakonitosti i inherentne određenosti čija je srž opća ujedinjenost, jedinstvo i konzistentnost, zaključio da takva harmonija mora postojati kao primarna te da je shodno tome nužno promijeniti redoslijed i postaviti jedinstvo, jedno na prvo mjesto kao ono iz čega će sve već spomenuto proizaći suprotnim redoslijedom.

Jedno (en)

po Plotinu (VI 9. 1., 2), kao jednostrukost, jedinstvenost, jednoznačnost, cjelina, identičnost, ujedinjenost i jedno¹⁴ jeste osnovni princip, dakle, stvaranja pojmove i povezivanja i usklađivanja njihovih s partikularnom stvarnošću, a kao takvo srž i princip inteligenčnog. Ali, Plotin misli, u smislu stvaranja tog svijeta i njegove primjenljivosti (tj. vanjske, ne unutarnje konzistentnosti), dakle, kao njegovog ishodišta. Prema tome »jedniranje« jeste historijski put stvaranja pojmove i njihovih održavanja pa u tom smislu već stvorenom, definiranom i oživotvorenom svijetu ideja više ne pripada već ostaje izvan njega i iza njega. Kako je Plotin učinio sve apstrakcije samosvojnima to je Jedno proceduralno dospjelo na prvo mjesto.

Četvrti krug

Jedno rađa i inteligenčni svijet i materiju, ali ne u vremenu. Subjekt i objekt mišljenja jeste nus. Njegova aktivnost otjelotvorena je u duši. Logos i priroda su aspekti ili funkcije duše naspram materije kojoj ona po inherentnoj

¹⁴ MacKenna, englesko izdanje Plotina, p. XXVI;
Razumijevanju Jednog može pridonijeti uvid u formulaciju osnovnih postavki Proklovoog aksiomskog sistema [Proklo (411—485), ex-chatedarski novoplatonski kompilator je svoju teoriju formulirao na Euklidov način]:

prop. 1. svaka mnogostruktost na neki način participira jedinstvo;
prop. 2. sve što participira jedinstvo jeste istovremeno jedno i ne-jedno;

prop. 3. sve što postaje jedno postaje takvim-participacijom ujedinjenosti;

prop. 4. sve što je ujedinjeno je različito od Jednog samog.

Iz prop. 2. i prop. 3. slijedi prop. 4. a iz nje i prop. 1. slijedi:

prop. 6. svaka je mnogostruktost sastavljena ili od ujedinjenih grupa ili od pojedinih jedinica (henada).

zakonitosti, nazvanoj *spuštanje*, teži. Ovozemaljska priroda jeste ujedinjenost inteligibilnog i materije. Voljno djelovanje ljudi ograničeno je inherentnim zakonitostima za koje se, međutim, nikako ne može reći da su izraz nečije volje ili nečije prisile (doslovne Plotinove riječi), ali koji zbog kopulacije inteligibilnog s materijom, kao izvorom mnogostruktosti i slučajnosti (a time i zla), omogućuju mnoge puteve od kojih je uvijek samo jedan najbolji i to onaj određen inteligibilnim. Time je uspostavljen moral koji težnju inteligibilnom i njegovoj srži i iskonu Jednom, Dobru kvalificira kao dobro, a onu slučajnosti kao zlu. Sreća je čovjekova proporcionalna usmjerenu k umnom i sebi misaonom, općoj i samo-spoznaji.

Peti krug prema dolje ili krug ustrojstva

»Nus je direktno izведен iz Jednog« (I 6. 6). »(Jedno) je potencijalnost svijeta: potencijalno čije bi nepostojanje značilo nepostojanje cijelog svijeta pa čak i nusa koji jeste primaran život i čitav život« (III 8. 10). »Niz bića nastalih iz Jednog nose oblike ili ideje, ovako određene, izvedene iz tog izvora . . . U inteligibilnom trag Jednog uspostavlja realnost: postojanje jeste trag Jednog« (V 5. 5). »Ta producirana realnost jeste Idealna-forma (arhetip) — jer sigurno potječeći od najvišeg ne može biti ništa manje — i to nije nekakva posebna forma već forma svega pored koje nema niti jedne druge; [nastavak (velika slova) mora biti shvaćen kao jezik Inteligibilnog (drugog kruga)]: SLIJEDI DA X (Jedno) (za Inteligibilno je ono što je izvan njega ono što je izvan njega i kako samo to o svemu izvan sebe može reći to je sve što je izvan njega uvijek isto samo ono što je izvan njega, a jezikom njegovim izraženo: X) MORA BITI BEZ FORME, A AKO JE BEZ FORME TADA NIJE BIĆE; BIĆE MORA IMATI NEKU DEFINICIJU I STOGA BITI OGRANIČENO; ALI X (Jedno) NE MOŽE BITI ŠHVAĆENO KAO DEFINIRANO ILI OGRANIČENO JER TADA NE BI BIO X (izvor) VEĆ ODREĐENA STVAR OZNAČENA PRIDRUŽENOM MU DEFINICIJOM (vidljivo je da je za Inteligibilno biće samo svaki njegov član, odnosno, ne-X). Ako su sve stvari producirane koja od njih se mora shvatiti kao Najviša? Niti jedna između njih; ono može biti opisano samo kao nešto što ih transcendira, no, budući da ona postoje i bića su, ono prema tome transcendira biće. Zamijeti da: X (izraz transcendiranje bića) NE PRIDJELJUJE NIKAKVO OBILJEŽJE, NIŠTA NE TVRDI, NE PRIDRUŽUJE NAZIV, VEĆ SAMO PORIČE SVE MOGUĆE POJEDINAČNE POSTOJEĆE (BIĆA) I »UNITAR INTELIGIBILNOG« (= unutar toga) NEMA POKUŠAJA DA GA SE OPIŠE: TRAŽITI DA SE SRUŠI GRANICA TE NEOGRANIČENE PRIRODE BILO BI X (glupo) [glupost naravno ne može postojati u inteligibilnom svijetu — ovo

odmah ukazuje na činjenicu da se unutar inteligibilnog ne može govoriti o materijalnom jer je to isto toliko strano njemu kao i Jedno; ovdje je uočljiva i jedna vrlo zanimljiva i važna implikacija te nemogućnosti materijalnog da prodre u inteligibilan svijet: to bi, naime, značilo da ništa ovozemaljskog, ništa što nosi bilo kakove tragove materije ne može utjecati na inteligibilno (nus)], i svatko tko naumi da to uradi onemogućuje sebe u spoznaji i najmanjeg njegovog traga« (V 5. 6). »Nus je oblikovan u jednom smislu Jednim, a u drugom smislu samim sobom budući da njegova potencijalna vizija (sagledavanje) postaje aktualna i mišljenje je, precizno, akt sagledavanja u kojem su subjekt i objekt identični« (V 1. 5). »Nus i njegova suština su jedno. Čitav nus jeste sveukupnost ideja, svaka od kojih je nus u posebnom vidu. Tako je nauka ukupnost relevantnih razmatranja svaka od kojih je, opet, član čitave nauke, član koji se ne razlikuje po području već samo ima individualnu djelatnost unutar cjeline« (V 9. 8). »Kad bi nus bio shvaćen kao prethodeći biću on bi morao biti princip čiji bi izraz, intelektualni akt, postigao i uzrokovao bića; ali budući da smo (istovremeno) prisiljeni smatrati da postojanje bića prethodi znanju o tom istom ne ostaje nam drugo nego da uzmemo bića kao stvarnu sadržinu nusa i da je akt, mišljenje inherentno biću. Tako bića sadrže nus kao istovjetnog kako njima samima tako i njihovoj vlastitoj aktivnosti. Ali biće jeste samo po sebi aktivnost: tako je jedna aktivnost u objema ili, bolje, oba su ista stvar. Biće je, tako, i nus iste prirode. Bića i njihova djelovanja i nus tako konstituiran sve je to jedno te isto: a rezultirajuće mišljenje jeste ideja bića i njegov oblik i njegov akt« (V 9. 8). »U nusu njegovo mišljenje misli sebe; objekt misli nije nešto izvansko; mislilac i mišljeno, misli su jedno; znanje i saznato jeste jedan isti njegov akt« (II 9. 1). »Aktivna moć koja izvire iz suštine (inteligibilnog) jeste duša. Duša nastaje iz nepomičnog nusa ali njeno djelovanje nije na taj način nepomično; njena je slika generirana njenim gibanjem. Ona se upotpunjuje gledanjem na svoj izvor; ali ona generira svoju sliku prihvaćanjem drugog, usmjerenog prema dolje (materiji), gibanja. Ta slika duše jeste osjet i priroda, životni princip. Međutim, ništa nije potpuno prekinuto s nusom. Tako viša duša (bliža nusu) nastoji da dosegne tamo daleko dolje sve do životnog ustrojstva: u izvjesnom smislu ona i uspjeva budući da je život razvijajućih stvari unutar njenog djelovanja; ali ona nije sasvim prisutna ni kad je ostvarila životno ustrojstvo i tamo se nalazi samo u smislu da je tamo dolje producirala — kao svoj istok i tendenciju k manje dobrom — drugi oblik i formu bića« (V 2. 1). »Još jednom, svaka duša ima nešto niže na strani materije i nešto više na strani nusa« (IV 8. 8). »Uzvišeniji se dio duše naziva svjetskom dušom (on producira svemir), a niži dio individualnom

dušom ili prostom dušom [on producira individue (V 9. 13., 14.; IV 8. 2., 3., 4)]. »Sve forme postojećeg izvira iz mišljenja i jesu mišljenja. Sve što izvire iz postojećeg mišljenjem jeste objekt mišljenja — bilo da se manifestira kao senzacija, kao istinsko znanje ili kao površna svjesnost. Svi akti teže k tom saznavanju, svi impulsi su usmjereni prema znanju, a sve što izvire iz razmišljanja teži da producira idealnu formu (arhetip), tj. novi objekt vizije, tako da, općenito, kao slike svojih izvornih principa, svi oni produciraju objekte mišljenja: idealne forme. U stvaranju tih bića, imitacija izvornih bića, kreativne sile ne djeluju zbog samog stvaranja i akcije već da bi producirale objekt mišljenja« (III 8.7). Formu rada niža duša koja je slika više (V 9.6). »Duša rada formu pa prema tome ona sama nije forma koju daje materiji« (IV 3.20). »Svako djelovanje mora biti provođeno pomoću logosa i time biti različito od njega: logos će tako prateći i vodeći rad biti od njega različit. Logos izvire iz mišljenja, a sam je mišljenje samo u smislu toga da je smišljen; ali iznad njega стоји potpun logos u dvije različite (razlikujuće) faze: prvom, koja se ne uključuje u prirodu već u svjetsku dušu i drugom, koja djeluje u prirodi kao prirodni-princip« (III 8.3). »No, logos sam za sebe ostaje jalov: duša, jednom spregnuta s logosom i priлагodjena mu postaje produktivna, aktivna« (III 8.6). »U od-sustvu materije duša ne bi mogla napredovati budući da nema drugog mesta koje bi dozvolilo njenoj prirodi da se spusti. Budući da ona mora ići naprijed, ona će generirati mjesto za sebe; i time odjednom — postoji tijelo« (IV 3.9). »Sve postojeće ima tendenciju povezivanja stvari; ali duša razlikuje djelovanje kojim usmjeruje djelovanje na samo sebe i prema van. Ona isto tako ima funkciju davanja života svemu što ne živi po svojoj egzistenciji, a život koji daje odgovara njenom vlastitom; tj. živjeći u inteligibilnom dodjeljuje inteligibilno tijelu — sliku nusa iz sebe baš kao što je i dodijeljeni život slika pravog postojanja — i predijeljuje, također, materiji odgovarajuće oblike čije inteligibilne forme sadrži« (IV 3.10). »Tijelo duguje svoje postojanje ulazu logosa u materiju, a samo kroz dušu može logos doći« (IV 7.2). »X (materija) JE UNUTAR INTELIGIBILNOG APSOLUTNO NEODREĐENA. Ali kako materija može biti zajednička objema sferama, biti ovdje i biti тамо? Jer čak i neodređenost ima dva stupnja« (II 4.15). »Materija je suštinski neodređenost. Materija je čak za inteligibilni svijet neodređena (nerazgraničena): nju je morala generirati bezgranična priroda vječnog postojanja. Jedno, bezgraničnost; ona, međutim, nije njoj inherentna već je samo potekla od nje« (II 4.15). »Cjelina ne bi mogla postojati da nema materije. Priroda svemira jeste smjesta (dvoje-zajedno)« (I 8.7). »Materija je oduvijek postojala« (IV 8.6). »Materija u inteligibilnom svijetu postoji jer ne postoji ni-

šta što bi joj prethodilo izuzev onog što je iza postojanja; ali ono što prethodi materiji-iza-postojanja jeste postojanje; na osnovu tog otuđenja od ljepote i dobrote postojanja materija (sa stanovišta inteligidibilnog) ne postoji« (II 4.16).^{*} Sva kvalitativna i kvantitativna svojstva tijela i živih bića nastaju tako da duša pomoći logosa pridaje idealne forme materiji (IV 3.; I 1., I 8.; II 4., II 6). »Logos u duši djeluje na reprezentacije nastale kao rezultat osjetilne percepcije; njih procjenjuje, kombinira, razlikuje; ili može promatrati impresije, da tako kažemo, iz nusa i baratati njima« (V 3.1).

Šesti krug prema gore ili etičko-estetički krug

»Slobodan je onaj tko putem aktivnosti intelektualnog života iznad stanja tijela« (IV 8.3). »Ujedinjenje napreduje koliko može naspram drugog zakona koji se manifestira kao multiplicitet i u izvjesnom smislu postaje mnogostruktost, ali primarna priroda i sklonost k dobru koja je, u stvari, sklonost k ujedinjenju vodi ga natrag do autentičnog Jednog; do njega svaki oblik bića teži ugibanju prema vlastitoj realnosti. Jer je dobro za svaku prirodu kad posjeduje jedinstvo; dobro jeste da pripada sebi i da bude ono što jeste i to pomoći jedinstva. Na osnovu tog Jednog Dobro može biti shvaćeno kao potpuno inherentno. Dobro mora ležati unutar bića i ne može biti nadeno u nebiću« (VI 5.1). »Materija je izvor zla« (III 3.4). »Zlo je apsolutni nedostatak Dobra (Jednog); a materija koja je esencijalno zlo ne uzima nikakvog udjela u Dobru. Ona nema egzistenciju po kojoj bi podržavala Dobro« (I 8.5). »Za čovjeka je dobro on sam s onim što on jeste i nosi u sebi« (I 4.4). »Iskustvo zla doprinosi boljoj spoznaji Dobrog« (IV 8.7). »Može se reći da je ljepota autentično postojeća, a da je ružnoća princip suprotan postojanju: i da je ružnoća također primarno zlo; zbog toga je njena suprotnost istovremeno dobro i lijepo, ili Dobro i Ljepota: i odavde će nam se na isti način otkriti Ljepota-Dobro i Ružnoća-Zlo, a Ljepota, ta Ljepota koja je također Dobro, mora biti postavljena kao Prva: direktno izvedena iz Prvog jeste Inteligidibilnost koje predstavlja prvenstvenu manifestaciju Ljepote; kroz nus je duša lijepa. Ljepota u stvarima nižeg reda — djelovanju i radu na primjer — pridolazi djelovanjem oblikujuće duše koja je također autor ljepote unutar osjetilnog svijeta« (I 6.6). »Zemlja je samo tačka i odgovara samo jednoj samo je jedna od mnogih zvijezda; a ipak je ljudska nehumanost predmet čuđenja« (III 2.8). »Reći čovjeku 'gledaj u boga' ne može mu pomoći bez da ga se uputi u značenje tog gledanja: može se sasvim ispravno prigovoriti da netko može

* Postojanje znači: biti izvan prostora inteligidibilnog, biti X, ne biti element inteligidibilnog svijeta. Nepostojanje znači: ne moći dati nikakvu karakterizaciju, ne moći odrediti, ne moći ništa reći o ... , osim da je izvan.

'gledati', a da još ne žrtvuje užitak, da još bude rob impulsa, ponavljanjući riječ 'bog' iz zagrljaja strasti i ne čineći nikakvih pokušaja da nadvlada ijedno. Vrlina usmjerena prema cilju i povezana s mišljenjem koje okupira dušu čini boga manifestantnim: bog na usnama bez da je dobar vodič kroz život jeste samo riječ« (II 9.15). »Mi sami posjedujemo ljetoput kad smo istinski ono što je naše pravo biće; naša ružnoća dolazi s druge strane; naša samospoznaja, jeste naša ljestvica; u nepoznavanju sebe mi smo ružni. Tako je ljestvica inteligibilnog porijekla i samo od tamo dolazi« (V 8.13).

Antikrug ili krug protiv mističnosti

Sa stanovišta inteligibilnog teženje k Jednom kao Jednom ne postoji, a to znači da se težnja k Jednom svodi na unutrašnju konzistentnost inteligibilnog. Dosljedni teist šuti, a dosljedni plotinist misli. Tako bi po Zähnerovoj klasifikaciji¹⁵ teist, npr., bio mistik druge grupe. No, sa ili bez ironije ostaje činjenica da je Plotin prihvaćen kao savštim obični mistik. Odakle Plotinu epitet *mistik*? Unutar svih mogućih razloga svakako je najdosljednije poći od samog djela. Osnova djela jeste tvrdnja koja je Grcima već odavno bila poznata: priroda je prožeta zakonitostima koje su jednoznačne, ali koje su na Zemlji *prividno* nevažeće; sva nesreća ljudska potječe od zablude da je moguće izigrati sudbinu i uvesti vlastitu volju, a dužnost je mudrača da ljudima otvoriti oči. Ovakva eksplicitizacija je za Grka truizam i on svakako ne bi na nju utrošio 54 traktata. Zašto to ipak čini? (Plotin je svoje djelo komponirao u vidu pitanja i odgovora — s tim da filozof samo odgovara, a pitanja su sva moguća kritička čuđenja — za razliku od Platona.) Upravo zato što je čovjek u zabludi i ne vjeruje, a dužnost je filozofa da ga pokuša razuvjeriti (u nevjerenju). I srž problema jeste u načinu na koji on to kao Grk može učiniti. Jedino tako da *izgradi* novi prostor u kojem će ono *bitno* automatski vrijediti: primoran je uvesti jezik i način mišljenja koji nužno nije ničim izvanjskim određen, jer ga je uveo pojedinac ili grupa pojedinaca, nego, dakle, implicitno definiran stvaraocem (kao što se međusobno jezici pojedinaca razlikuju i kao što budući prijatelji moraju provesti dugo vremena zajedno prije nego što počnu naslućivati sadržaje pojmove koje izmjenjuju). Put njegovog *razumijevanja* jeste navika, prilagodba i življenje s njim. I na taj način, kroz neprestano ponavljanje, kroz stalnu potrebu za prethodnicima, kroz usvajanje, stalnu zabavljenošć grčkom kulturom i općenito kulturom, čovjek *postaje* inteligibilan. U Plotinovo vrijeme i nije mogao postojati neki drugi prilaz. On kaže: »Atomi ili elementi — to je u

¹⁵ R. C. Zähner: »Mysticism: Sacread and Profane«, Oxford, 1957.

svakom slučaju absurdnost i nemogućnost; već samo to da bi oni mogli rukovoditi svemirom; ali atomsko porijeklo svemira to je, ako možemo upotrijebiti taj izraz, najveća nemogućnost¹⁶ (III 1.3). Jer, kako drugačije mogu atomi, i čak činjenica njihova postojanja, utjecati na čovjeka osim preko atomskih ili kobaltnih bombi i preko atomskih centrala ili instituta. Zar je moguće uzeti učešća u intelektualnom, promatranjem biljaka, npr., bez poznavanja najosnovnijih fizikalnih i bioloških zakona. I ovdje se ne pita, što je najbitnije, da li je moguće misliti prilikom promatranja biljaka, već da li se prilikom promatranja tih biljaka koristi ona logika i ono znanje koje važi u trenutku promatranja, jer je inteligenčno po definiciji ono inteligenčno o kojem govore oni koji o njemu govore. I to je, upravo, bio dialektički, istorijski zakon po kojem Plotin osnivajući klub *inteligenčnih* nije mogao uliti članovima mudrost, već samo *mudrost kluba*. Tako, žaljenjem Plotinovim Porfiriju¹⁷ da auditorij nije ništa naučio od njega, prelazimo na drugi razlog po kojem je dobio epitet *mistik*, a to su njegove vanjske životne okolnosti, tj. kako je on od drugih bio shvaćen. Najblže u vezi s njegovim djelom kao tekstrom ili, tačnije rečeno, u vezi s izobilčavanjem njegovog teksta stoji činjenica da je imao vrlo slab vid¹⁸ i da uopće nije mogao pročitati ono što je napisao. Njegov je rukopis bio vrlo loš, on je krivo povezivao riječi, i krivo ih je pisao¹⁹. Osim toga, služio se živim govornim jezikom koji je često²⁰ podvrgavao vlastitoj sintaksi, i unutar kojeg je često radio umjetne kovanice i odstupao od uobičajene logike, sve kako bi što bolje izložio svoj višeslojni sadržaj pri čemu se služio i svojevrsnim tokom svijesti²¹. Posljedica je bila da ni sam Longinus²², njegov prijašnji učitelj, nije mogao razumjeti njegove tekstove. Ovo treba povezati s činjenicom da je Plotin dopuštao uvid u svoje tekstove samo vrlo uskom krugu ljudi²³ pa da se odavde zaključi da su oni drugi uveli mističnost, a Plotin samo utoliko ukoliko nije uspio svoje rukopise predati dovoljno mudrom čovjeku i ukoliko je živio u jednoj površnoj sredini (u kojoj je mističnost zauzimala jednako važno mjesto kao i svi ostali manifestanti tadašnjeg načina života, pri čemu možda ne bi bilo nedozvoljeno napomenuti da se danas u Londonu, npr., nalazi začuđujuće mnoštvo knjižara specijaliziranih isključivo za mistiku kako istočnu tako i zapadnu). Činjenicu njegovog asketizma (izrečenu na temelju izbjegavanja javnih kupačila, a uzimanja masaža kod kuće)²⁴ moguće je (zanemaru-

¹⁶ Porfirije je napisao životopis Plotinov (»Vita Plotini«) koji se nalazi u sastavu svih izdanja Plotinovih. »V. P.«, 18.

¹⁷ »V. P.«, 8.

¹⁸ »V. P.«, 13.

¹⁹ »V. P.«, 14.

²⁰ H. J. Blumenthal: »Plotinus' Psychology«, Editor Martinus Nijhoff, The Hague, 1971.

²¹ »V. P.«, 19; »V. P.«, 20.

²² »V. P.«, 4. To se odnosi samo na pisane tekstove; njegova su predavanja bila javna i imala su oblik diskusije određenih tekstova: »V. P.«, 1, 14.

²³ »V. P.«, 2.

jući privatnog masera) lako oboriti pitanjem o vrsti asketizma koji se provodi u metropoli carstva, što više ukazuje na pokušaj društvenog i političkog utjecaja. Što se tiče misticizma moguće je još spomenuti Plotinovu *neobično snazu ličnosti*²⁴ (Porfirije, naravno, uočava natprirodne moći svog učitelja) koja je vrlo lako mogla dovesti do demoniziranja i ne samo u njegovo vnujeme (Sokrat); što se tiče društveno-političkog utjecaja i njegovog pokušaja da osnuje *grad filozofa* (Platonopolis), po uzoru na Platonovu *Državu* (to je, vjerojatno, po Hegelovom mišljenju, bila ne puka kopija), možda bi se moglo govoriti u svjetlu njegovih veza sa Senatom kad bi se išta više o svemu tome znalo.

»Jer u svakoj nauci redukcija totalnog znanja u odvojene tvrdnje ne uništava njen jedinstvo, kršeći ga u nepovezane fragmente; u svakom pojedinom dijelu jeste latentno čitava nauka, integralna stvar u njenom najvišem principu i njenom posljednjem detalju: i slično se čovjek mora tako disciplinirati da je prvi princip njegovog bića također i njegova potpunost i da je sve usmjereno k najvišem stupnju prirode: kad čovjek postane takvo jedinstvo s najboljim, on je u drugom carstvu; jer on je, po tom najvišem u sebi, učinio da sam posjeduje užvišenost« (III 9.2).

²⁴ »V. P.«, 1.

ideje

CASOPIS
ZA TEORIJU
SAVREMENOG DRUSTVA

Prvi broj »Ideja«
pojavio se januara 1970. godine.
Do Devetog kongresa SSOJ
»Ideje« izlaze kao časopis
Saveza studenata Jugoslavije,
a od 1974. godine kao časopis
Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.
Izdavač: NIRO »Mladost«
Adresa redakcije:
Maršala Tita 2/II, Beograd
Telefon: 324-988
Telex: 12743 yu mladost
direktor
Borisav DŽUVEROVIĆ

redakcija

Milan JOVANOVIĆ
Nenad KECMANOVIĆ
Ljubomir KLJAKIĆ
Lev KREFT
Neven MATES
Ramuš MAVRIĆI
Tomislav OSMANLI
Slavko ŠEPIĆ
Leo ŠEŠERKO

glavni i odgovorni
urednik
Lev KREFT

urednik
Milan JOVANOVIĆ

ideje broj 2 mart—april 1979. godine

FILOZOFIJA

Bertrand Russell O denotaciji	31
Henry Paul Grice Značenje	49
Damir Barbarić Riječ-dvije o Aristotelu	63
Mladen Pavičić Povodom Plotinova sistema	81